

zapis na marginama kur'ana

snježana veljačić — akpinar

Nakon povratka na Zapad, dočekaše me poznanici i prijatelji puni znatijeljnih pitanja o Arabiji i »buđenju islama«. Kako da im objasnim i pomognem.

Odlučih da počnem od Kur'ana, o kojem je mnogo pisano i na Istoku i na Zapadu, jer svako doba treba da objasni važna duhovna dostignuća s vlastite tačke gledišta. Savremeni impresionizam i egzistencijalizam Zapada bi nas trebali približiti boljem razumevanju jednostavnih i neposrednih metoda upotrebljivanih pri stvaranju religija, a Kur'an nam u tom pogledu pruža dobar primer. Na žalost, tok stoleća je ostavio gusti talog nad mislima Istoka i Zapada, te uprkos hrabrih pokušaja, islam i njegovo »sveto štivo« su još i danas omotani tajanstvenošću. Najnoviji događaji na Bliskom istoku su tome dodali novu i opasnu dimenziju, bez pokušaja da raščiste stari mulj. Kad bismo bar donekle obrisali talog vremena, možda bismo i ovde, kao u nedavno očišćenim katedralama i slikama stare Evrope, pronašli novo svetlo i nove detalje, te jasnije shvatili ne samo Kur'an nego i čovečanstvo uopšte. Pri tom ne bismo nikako smeli da zaboravimo da je osnovna dužnost i misija Kur'ana, u sedmom veku, bila ponovno buđenje već olinjalih i zamršenih »monoteizama« ovog sveta:

*Istok i Zapad pripadaju bogu,
Bez obzira kuda baciš pogled
Videćeš njegov odraz i lik,
Jer on ispunjava svemir
Svojom čistom sveobuhvatnošću
I milostivom mudrošću (Kur'an 2:115)*

Pojam božanstva u Kur'anu, kao uostalom i u ranom hrišćanstvu, još uvek je prilično bezličan i apstraktan, blizak jednostavnijoj veri u prirodu i njenu moć, čija se pokretna sila izražava u ritmu života. Pojam koji bi se mogao objasniti kao ljudska težnja smirenju duha — spokojstvu. Nešto što čovek može postići samo ako živi u skladu s okolinom i prirodom. Taj se sklad održava u ljudskom osećaju milosrđa kao čiste životne energije koja izvire iz nutrine ljudske psihe. Smisao Kur'ana je duboko ukorenjen u Arapskom poluostrvu, te je i naivno i nemoguće smatrati pojavu islama — a danas se to, na žalost, često viđa — kao neku divlju travu, koja se pukim slučajem širi iz pustinje prema Sredozemlju, ostavljajući za sobom metež. Radije, nalik na pustinjsku ružu, koja se formira pomalo i oprezno pod peščanim močvarama Arabije, to je plod pažljivog ljudskog razmišljanja. Misli svih strana svega su tokom milenija našle put i pokušale da razbistre svoju suštinu u miru pustinje.

Jednostavni, impresionistički pogled na životne brige i radosti Kur'ana često je izbegao zapadnim orijentalistima. Delimično zbog teškog posla s kojim se prevodioci suočavaju kad god pokušaju da prevedu taj jedinstveni način mišljenja i izražavanja. Ali, ako priznamo da je Kur'an iznikao iz pustinjske poezije kao nastavak starih sumerskih i semitskih književnosti, lakše ćemo shvatiti što je zanelo zapadne prevodiocce. Biblijske priče koje se nalaze u Kur'anu su mahom tome krive. Navikli da tumače te dobro poznate slike na vlastiti način, Evropejci su automatski počeli tražiti nešto što je hotimice izostavljeno i neizrečeno. Biblijski motivi i legende u Kur'anu imaju često simboličku vrednost, a dužnost im je da podstaknu maštu putem dobro poznatih asocijacija, čiji detalji i geografski položaji nisu bitni. Na taj način brane i poplave simbolizuju opasnosti i blagodeti čovečanstva, podsećajući ljudski rod na zajedničke prapočetke koji prelaze i Bibliju i Srednji istok. Danas, zahvaljujući modernoj nauci, možemo ponovno potvrditi da su slične legende upotrebljavane hiljadama godina širom sveta za podsticanje ljudske misli o svom početku i smislu. Dakle, u Kur'anu su već poznate forme trebale navesti čoveka da probudi vlastitu harmoniju s prirodom.

*Kad se nebesa rastvore
I zvezde rasprše
Mora zamute*

*A grobovi preokrenu
Tad će duh odjednom shvatiti
Celokupnu sliku života. (Kur'an 82:1)*

Poštuj muk, on je rezak i svet,
Poštuj i riječi, te pazi da budu svete!

(Tin Ujević)

Reči i muk igraju važnu ulogu u Kur'anu, što možemo videti ako se osvrnemo ne samo na Tina Ujevića, već i na rana stoleća naše ere. Tada se govor još uvek smatrao igrom zvukova, mešavinom duha, odnosno daha i ma-

terije koja pomaže ljudskom rodu da se uskladi s prirodom. U književnosti gnostika, manihejaca i naših bogumila sretamo tragove sličnih ideja. U semitskim jezicima, gde su samoglasnici igrali važnu ulogu pri stvaranju reči, ta pojava je izrazitija: reč, koja se, po pravilu, sastojala od tri suglasnika — radikala, smatrala se bezživotnom, dok joj čovek nije udahnuo samoglasnike i na taj je način oživeo. Položaj i raspored samoglasnika stvarali su nijanse razigravajući reč kao čudotvorni štapić. Na taj način govor je predstavljao pomno sastavljenu simfoniju, a pesnik kompozitora, dok su »ravie« ili rapsodi, nalik na naše guslare, bili virtuozi sposobni da sve usklade. U modernim zapadnim jezicima ti tanki i precizni potezi silom se pretvaraju u nešto kud i kamo grublje, a plodne mašte prevodilaca stvaraju bezbroj reči koje kao penjačice po džunglama, iako vrlo lepe, često bivaju neprohodne. Svaki stih Kur'ana bi s minimalnim brojem reči trebalo da ostavi sliku ili impresiju, predstavljajući vrstu vizuelnog poučavanja:

*Ne čitaj Kur'an odjednom, ili na brzinu
jer ćemo ga postepeno uklesati
u tvoje pamćenje
i naučiti te da ga recituješ.
Samo češ tako shvatiti njegov smisao. (Kur'an 75:16)*

Danas u doba »transcendentalne meditacije«, lako bi se mogli tumačiti i naslovi pojedinih sura, tj. poglavlja Kur'ana, kao teme za razmišljanje pre čitanja dotičnog poglavlja koje pomažu pri otvaranju vrata podsvesti. Sledeći istu nit, primamljivo je tumačiti i tajanstvena slova raspršena po Kur'anu kao »mantra«. Čak bi se i sama reč »mantra« mogla tumačiti kao particip arapskog glagola natara — nešto što odjednom izlazi iz »nutrine«. Na arapskom se ta slova nazivaju »otvarači«, a ponekad se recituju kao duhovne vežbe pri sabiranju misli. Ali, bolje je prepustiti špekulacije te vrste službenim tumačima ezoteričnog Kur'ana. Za nas je dovoljno uvideti da Kur'an ili »recitovane svetog štiva« sačinjava umnu vežbu, koja uz telesnu vežbu samog klanjanja pri molitvi, pomaže čoveku da postigne smirenje duha.

Posmatrane s ove, skoro mehaničke tačke, pojedine reči gube važnost, dok plime i oseke, koje se putem njih rađaju, nose čoveka s visova srdžbe i gneva, da bi ga položile u tihu luku »s one strane dobra i zla«, kao što to kažu srednjovekovni muslimanski filozofi zajedno s njihovim savremenijim zapadnim kolegama. Čoveku se time omogućava da prihvati prirodne sile i da u dobar čas pokuša usmeriti bujicu života, spreman da žrtvuje sve bez straha. Sličan je koncept jasno formulisani i u kaldejskim himnama životu, koje su se donedavno sačuvala u molitvama iračkih Mandejaca:

*U ime sveobuhvatnog Života!
Život podržava život
Život nalazi sebe
i sebe je našao Život.
Moj duh je našao ono što je tražio.*

*U ime sveobuhvatnog Života:
Vi koji ste došli do vrela,
Nemojte me promeniti ili izopačiti,
Nemojte me promeniti ili od sebe udaljiti.
Oni koji slušaju govor Života
obogati će se mudrošću.*

(Prvo lice jednine ovde se odnosi na Manda Hiyyu — Životnu Mudrost.)

*U ime sveobuhvatnog Života!
Istinom oprasmo ruke,
Verom oprasmo usne,
Izgovorismo reči ozarene Životom,
Pomoću kojih nas svetle misli prihvatiše.
Tebe, Životna Mudrosti, mi slavimo!
Tebi se posvećujemo.
Velika je moć Života:*

*U ime sveobuhvatnog Života:
Beži od gramzivosti nebeskih tela
i od snaga ovog sveta.
Ne slušaj graju čovečanstva
i ljudskog potomstva!
Nemoj se preko starih prepreka
spoticati.
Ne dozvoli da ti njihovi sudovi sude,
da budeš suđen na njihovom sudu:
Slavi sveobuhvatni Život!
On prebiva s one strane,
tamo gde granice ne postoje.
Slava Životu ispunjenom milošću,
Slava Tebi, što uzdižeš duše
a da im ne sudiš!*

(Izbor prev. iz: *The Canonical Prayer Book of the Mandeans*, Leiden 1959)

Pesma jemenskog pesnika Bin Yazida, koji je verovatno živio u ranim vekovima islama, ako ne i pre, pruža nam tragičan primer slične ideje. Opevao je poznatu temu: pokušaj jednog čoveka da milosrdem usmeri bujicu života. Stari vojskovođa, umoran od ratovanja i krvoprolića, naredi vojnicima da se svako brine za jednog zarobljenika iz suprotnog plemena, u nadi da će na taj način probuditi njihovu samislost i ljudskost. Vojnici prihvatili, ali čim pade noć, shvativši da od brige i straha neće moći da zaspe, odlučili su da odjednom ubiju sve zarobljenike. Idućeg dana stari vojskovođa shvati da im je dao preveliki teret i time produžio rat. Tada napiše sledeću pesmu:

*Odakle stiže glasnoša
Sa tužnim vestima da naša
Krv zali zemlju, i neumorne
Nam kamile iznemogoše.*

Kobno nas on tako podseti
Da je smrt jedina žetva
Koja se mačem da kositi.
Neprijatelja zato preklinjem:
Nek dozvoli zvezdi da zablista,
Svoj okrepljujući prostre dah.
Neka zastru svetla života
I njega i nas, te otmu nam strah.
Danas se možda mi ogrejemo,
A sutra će i njega obasjati dan.
Znaj da su zlo i sablje
Kratkog veka. Samo ako
Se udružimo zavladaće mir,
Jer gnev se pod pravdom
Nemilosnih mačeva krije.
Zbog toga pazi da podlosti
Ne postanu uz pomoć zavisti
Jedini heroji naših bojnih strasti!

Do sedmog stoleća naše ere, predislamske pesme i njihove forme su se ukalupile, ostarile, trebalo je naći novu kreativnu snagu koja bi stare pojmove ponovno izbacila u tok života. Za sanovnike arapske pustinje, ta se snaga oblikovala u Kur'anu, svetom štivu u kojem se stare metode ne odbacuju već smatraju kao pomagala pri razumevanju nepoznatog. Time je Kur'an pokušao da ozdravi i oživi zakržljale moralne vrednosti čovečanstva kroz slike stvorene pomoću sažetog načina govora, što se najbolje može objasniti arapskom reči »wahi« – iznenadna sugestija ili prenuće:

Božji zakon teško kažnjava
One koji u srcima
Guše glas prirode
Pretvarajući se u nepravedne
Tlačitelje.
Milosrdan čovek prašta i sledi Zakon Večnosti. (Kur'an 42:40 – 43)

A bog je svetlost
neba i zemlje.
Kao svetiljka obešena u rupi
Obavita staklom.
Sjaj joj, sličan zvezdi,
Niče iz masline,
Stabla ni sa Istoka
Niti sa Zapada.

Ulje joj zablista
Čim mu se i najmanja iskra približi.
Svetlo nad svetlom;
Prilaze mu oni željni sjaja.
Pomoću aforizama
Čovek je vođen i poučavan,
Božja je mudrost beskrajna. (24:35)
Onaj kome je data mudrost
Obilno je obdaren.

Te dok nevernici
U svojim srcima gaje gnev
Slepeg fanatizma,
Prorocima je dato smirenje,
I oni jasno izražavaju svoju veru,
Postaju dostojni časnih dela,
Jer mudrost božja obuhvata sve. (48:26)

Dela bezvernih
Su kao para
Koja se uzdiže
Nad vrelom pustinjom
Te mami umornog putnika
Da traži svež izvor
Ali čim mu se približi
Iluzija se rasprši. (24:40)

Dela bezvernih
Takođe su nalik
Na morske dubine,
Pokrite zamršenim valovima
I tmurnim oblacima.
Dubina je ta tako gusta
Da čovek koji do nje zaroni
Ne vidi ni prst pred okom. (24:41)

Stvaranje neba i zemlje,
Noć koja sledi dan,
Brod koji po valovima plovi
Za korist ljudskog roda,
Kiše koje padaju iz oblaka,
Dajući suhoj zemlji život,
Životinje po njenoj površini,
Čud vetrova i tmurnih oblaka
Što lebde između neba i zemlje,
Sve su to znaci Sveobuhvatnog Bića
Za one koji razumeju. (2:164)

Te pošalji im apostola,
Čoveka njihova roda,
Da bi proglasio čuda
I učio ih čitanju
I Mudrosti koja nas oslobađa straha, jer si Ti snaga i Mudrost. (2:129)

adornovo mišljenje o hegelovoj filozofiji

muslija muhović

Bloch-Lukacs-Aorno, bez svake sumnje, predstavljaju najznačajnija imena plodonosne interpretacije Hegelove filozofije u XX stoljeću. Ovaj trojlist, u kojem svaki pomenuti mislilac poduzima svojevrsnu interpretaciju Hegelove filozofije, ukazuje na jedno od fundamentalnih pitanja suvremenog filozofijskog mišljenja, zapravo pitanje odnosa Marx-Hegel, koje se osvjetljava uvijek iz nove optike.

Povijesnofilozofijsko problematiziranje Hegelove misli, počev od Kierke gaarda, Marxa, Feuerbacha, Jaspersa, Heideggera, Sartrea, Blocha, Lukacsa, Adorna, Apela, Gadamera i drugih mislilaca, posve opravdava pitanje: »Može li mislilac umaći sudbi vremena?«

Postoji lepeza različitih stajališta o bitnim aspektima Adornove interpretacije Hegelove i čitave zapadnoevropske metafizike. Polazište tih sudova može se svrstati u dvije nadasve ekstremne forme. Po mišljenju jedne grupe interpretatora Adornova misaona opusa, Adorno je razvio jednu temeljitu materijalističku kritiku filozofije porijekla, kakvom se filozofija oduvijek smatrala, i da se odista, iz plodonosnih rezultata te kritike, Adornova meditiranja smatraju marksističkim par excellence. Druga grupa kritičara u Adornovoj filozofiji prepoznaje građansku filozofiju, odnosno da je Adornova kritika zapadnoevropske metafizike ostala prikovana uz ontologiju građanskog svijeta. Nije potrebno puno uvjerenja u OKSIMORON i FANTAZMAGORIJU ove posljednje referencije o Adornovom sudu ne samo Hegelove nego i novije ontologije.

Bez sumnje, Adorno je radikalno antitetičan pretpostavkama i smislu suvremenog građanskog svijeta i života, odnosno njihovih ideologijskih manira. Građanski svijet i njegova metafizika ne biraju sredstva radi ostvarenja vlastitog cilja. Zato griješe ona shvaćanja koja u Adornu prepoznaju filozofa koji je ostao po strani naspram pomahnitalog djelovanja postvarenja. Naime, ovaj poznati evropski mislilac radikalno kritički je raspoložen spram vascijele civilizacije koja je uspostavila barbarske odnose nove vrste. On nikada nije dozvolio da mu mišljenje bude kompromitirano. To svjedoče tekstovi svih njegovih djela.

Bez ikakvih iluzija može se konstatirati da je Adorno s podjednakom odvažnošću i odlučnošću izložio oštroj kritičkoj analizi i klasičnu i suvremenu ontologiju. On je posredstvom kritike klasične i Hegelove ontologije otkrio esencijalne PARALOGIZME čitave negativnoegzistencijalističke ontologije.

Svoje kritičko demonstriranje naspram Hegelove filozofije Theodor W. Adorno iščitava u svojim poznatim radovima: »NEGATIVNA DIJALEKTIKA« (1966), »ESTETIČKA TEORIJA« (1970-djelo nije završeno) i »TRI STUDIJE O HEGELU« (1963). Ovi radovi spadaju u red markantne svjetske filozofijske literature.

Adornova materijalistička kritika filozofije porijekla eklatantno je razvijena još u PRILOGU METAKRITIKE SPOZNAJE TEORIJE-STUDIJE O HUS-SERLU I FENOMENOLOGIJSKIM ANTINOMIJAMA« (1956). U općem principu »Prvog« Adorno prepoznaje pravu apstrakciju. S pozicija kritike prima philosophia Adorno denuncira i novije ontologije koje žele da budu prva filozofija, odnosno »žele da vaspostave obavezu reda iz duha, a da je ne obrazlože iz mišljenja, iz jedinstva subjekta«.

Tokom dalje ekspozicije Adornove refleksije o Hegelovoj filozofiji lako je otkriti i antitetičnost frankfurtskog »marksiste« naspram cjelokupne zapadnoevropske metafizike. Ova antitetičnost izravno je povezana s njegovim beskompromisnim otporom i kritikom zapadnoevropske civilizacije, odnosno zajednice RACIONALNOG IRACIONALITETA, koju karakterizira logika gospodstva i bezdušna sila postvarenja. Kao kritičar svega onoga što se odigrava na sceni zapadnoevropske povijesti, Theodor W. Adorno razvija negativnodijalektičko mišljenje koje se suprotstavlja »svakoj aroganciji metafizičkog subjekta, bio on estetički ili politički, objektivistički ili subjektivistički«.¹

Uspijevajući da eklatantno demonstrira svoj prodor u DUBINU i SFINGU vascijele zapadnoevropske filozofijske kabalistike, kao i »napora umjetnosti i znanosti«, Adornovo negativnodijalektičko mišljenje nije moglo biti indiferentno naspram afirmativne biti filozofije. Naprotiv, ono je imputiralo POZITIVITET POJMA i METAFIZIČKU STRUKTURU kao temeljne i suštavne elemente zapadnoevropske historije filozofije. U metafizičkoj strukturi »da se različito svede na jednako, divergentno, disonantno i negativno na represivnu formaciju apsolutnog jedinstva«², Adorno razotkriva opsesiju zapadnoevropske metafizike, pa shodno tome postavlja pitanje da li je metafizika – kao znanje apsoluta – uopće moguća bez konstrukcije apsolutnog znanja, onog idealizma koji daje naslov posljednjem poglavlju Hegelove Fenomenologije.³

Razumjeti fundamentalne koordinate Adornove interpretacije Hegelove filozofije pretpostavlja samo ono mišljenje koje je sposobno razviti tezu o uspješnom demitologiziranju ne samo Hegelove nego i čitave zapadnoevropske metafizike. Bez obzira na izvjesne opaske koje se mogu uputiti Adornovom sudu o Sartreovoj filozofiji, on ipak danas zaslužuje pažnju iz pro-